

Dvě přípravy na vyučovací jednotky aneb inspirace pro učitele literární výchovy

Adéla Štěpánková, PdF UP v Olomouci

adela.stepankova@seznam.cz

Klíčová slova: literární výchova, didaktika literatury, příprava na vyučovací jednotku, inspirace

Key words: teaching literature, methodology of teaching literature, planning a lesson, inspiration

Two Lesson Plans or Inspiration for Teachers of Literature

We introduce two lesson plans for the 5th – 9th grades of primary school. They represent two literature lessons. One focuses on a fable, the other one on a detective story. Both plans suppose that the students have already been at least briefly exposed to these genres either at school or outside the school environment. Both plans also employ latest trends in teaching literature, its expressive nature, communicative approach and valid Framework Education Programme. Necessary theoretical basis for both lessons is presented in the introductory parts of our article.

Úvod

Literární výchova je primárně spjata s texty uměleckého charakteru a patří společně s výchovou výtvarnou, hudební, dramatickou, filmovou, taneční a pohybovou mezi expresivní předměty. V nich má (nebo by měla mít) výraznou roli tvořivá expresivita (Hník, 2014). Na základě mnohých výzkumů lze ale konstatovat, že v případě literární výchovy tomu tak ve školské praxi není a převažuje naukový přístup (např. Hník a Jindráček, 2020–2021). Václav Jindráček (2018, nečíslováno) shrnuje výsledky několika výzkumů, ze kterých vyplynulo, že „strukturu výuky na českých základních i středních školách často tvoří frontální výklad, zápis do sešitu a formální krátká četba ukázky nebo mechanická četba dlouhé ukázky, po níž už není čas na další aktivity“.

Rozdíl mezi naukovým a expresivním přístupem k literární výchově výstižně popisuje Ondřej Hník (2014). Expresivní neboli uměleckovýchovný přístup zahrnuje žákovu aktivní přímou zkušenost s literárním textem, poskytuje prostor pro čtenářský zážitek, prožívání, interpretaci a reflexi, podněcuje žáky k tvorbě a vlastnímu konstruování znalostí.

Prostřednictvím četby může čtenář prožít to, co zachycuje text, aktivuje přitom vnímání, myšlení, paměť, fantazii, představivost a emoce a rozvíjí morální stránku své osobnosti. Tento přístup založený na „komunikaci s literárním dílem a literaturou vůbec“ je nazýván komunikačním pojetím literární výchovy (Jindráček, 2012, s. 76). Jedním z jeho inspiračních zdrojů jsou myšlenky kostnické školy recepční estetiky.

Náš příspěvek reaguje na rozpor mezi přístupem didaktiků k literární výchově a reálnou školskou praxí. Jeho cílem je představit konkrétní návrhy vyučovacích jednotek, které respektují platný *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* (2021), principy uměleckovýchovného přístupu a komunikačního pojetí literární výchovy, podporují práci s literárním textem, kooperativní¹ a aktivní² učení žáků. Tyto návrhy mohou posloužit jako další inspirace pro vyučující literární výchovy na 2. stupni základní školy; ti již mají v současné době k dispozici mnoho podnětných materiálů,

například metodickou příručku *V říši poezie aneb Jak číst s žáky poezii* (Veselková, Vala, Finsterlová, 2022) nebo materiály publikované na různých učitelských webových stránkách (např. Skalková, 2020).

Uvádíme dvě přípravy, první se zabývá bajkami. Umělecké texty byly vybírány tak, aby plně odpovídaly danému žánru, byly pro žáky plně srozumitelné a doplňovaly je ilustrace. Druhá příprava pracuje s detektivním příběhem. Opět byl volen takový text, aby mu žáci plně porozuměli, dalším kritériem jeho výběru byla ucelenost. Předpokládá se, že žáci již mají s bajkami a detektivním žánrem alespoň minimální zkušenosti. Znalost těchto žánrů rozvíjíme v souladu s příslušným rámcovým vzdělávacím programem.

Příprava č. 1 – bajky

Cílová skupina: 5. a 6. ročník základní školy

Pomůcky: 3 obrázky – vrána, osel, liška; texty bajek; obrázek Josefa Lady

Rozvíjené schopnosti a dovednosti: čtení v roli, hra v roli, tvorba vlastního textu, čtení s porozuměním, předvídání z obrázku, spolupráce se spolužáky, vyvozování závěrů, prezentační dovednosti, schopnost hodnotit (pochválit a dát doporučení), kritické myšlení

Postup

1. Učitel ukáže žákům tři obrázky – vránu, osla a lišku. Žáci se ve dvojicích zamyslí nad tím, kde by se tito živočiškové mohli setkat. Poté své návrhy sdělí třídě. Uznávají se všechny logické odpovědi. Cílem je přijít také na to, že tato zvířata by se mohla setkat v bajkách. 2. Dále se žáci ve dvojicích zamyslí nad tím, jaké mívají v bajkách tato zvířata vlastnosti. Žáci mohou reflektovat také své dosavadní zkušenosti s četbou bajek. Následně je učitel seznámí s pojmem personifikace. 3. Žáci se rozdělí do trojic, jeden člen trojice představuje vypravěče, druhý mravence a třetí luční kobylku. Společně si v rolích přečtou text.³ Poté si připraví odpověď na otázku: Jaké ponaučení si můžete vzít z této bajky?

O mravenci a luční kobylce

Sníh padal a kobylku záblo, mráz byl a kobylka měla hlad.

Uviděla mravence, jak si pochutnává na zrníčku, a běžela na žitné pole pro klas.

„Kampak tak chvátáš, cožpak obilí roste pod sněhem?“

„A kdepak jsi ho našel ty?“

„Na poli, ale už v létě.“

„V létě? To já jsem zpívala, tancovala a skákala.“

„Tak vidíš, a já budu skákat a tancovat v zimě.“ (Lada, 1995, s. 8)

¹ Pojem kooperativní učení podrobně charakterizuje např. Dagmar Siegllová (2020). Jedná se o přístup, který využívá spolupráci žáků, vede je k vyšším myšlenkovým operacím a připravuje je na uplatnění v profesním životě. Učitel omezuje frontální výuku a zastává roli jakéhosi průvodce, žáci jsou více zodpovědní za proces učení.

² Aktivnímu učení žáků se věnuje např. Geoff Petty (2013). Zdůrazňuje, že pro žáka je důležitější činnost než pouhé naslouchání, a na základě výzkumů tento přístup hodnotí jako velmi efektivní.

³ Pro tuto aktivitu je vhodné, aby učitel v textu dopředu barevně vyznačil jednotlivé role.

4. Žáci zůstanou ve skupinách a společně diskutují o tom, co by se podle nich mohlo odehrát v bajce, ke které Josef Lada nakreslil obrázek. Své názory odůvodní. 5. Žáci si podobně jako v bodě č. 3 rozdělí role (zde se jedná o roli lišky, vrány a vypravěče). Poté si ve skupinách přečtou následující bajku.⁴ Porovnají svou představu o příběhu, kterou si vytvořili na základě obrázku, s tímto textem. Sdělí ostatním, v čem se jejich představy shodují a v čem se liší. Poté si společně odpoví na otázku, k jakému poučení vede tato bajka.

Převzato z LADA, J.; BRUKNER, J. *Bajky*. 2002, s. 19.

O lišce, vráně a sýru

Kdepak, kdo dá na liščí lichocení, ten vskutku špatně pochodí. Jako ta vrána na jeřábu s kusem sýra v zobáku. Ukradla ho v kterémsi otevřeném spíži a dozajista si myslela, že už jí patří. Ale tak to bývá mezi zlodějíčky, že na jejich kořist má zálušk jiný zloděj.

„Milá vráno,“ povídá liška, „ve dne v noci tě sháním, jen abych slyšela tvou moudrou řeč, neboť není nad tebe rozumnějšího tvora. Už dlouho se bavím jen se samými hlupáky, pověz mi něco chytrého pro potěšení.“

„Nesu si k obědu kus sýra,“ chtěla říct vrána potěšená liščím chvalozpěvem. Ale sotva otevřela zobák, sýr jí z něho vypadl a zmizel v liščí tlamě.

„Opravdu, nikdy jsem neslyšela rozumnější řeč, milá vráno. Protože tvá slova mne nejen potěšila, ale i nasýtila.“

Co na to řekla oklamaná vrána, o tom se už v bajce nevypráví.

Vám, kteří nic nedáte na lichometné řeči, to ostatně může být jedno! (Lada, 1995, s. 16)

6. Žáci ve skupinách zformulují odpovědi na uvedené otázky. Díky tomu si sami uvědomí, jaké znaky jsou typické pro bajky. Možné otázky: Bývají texty bajek dlouhé, nebo krátké? Které postavy v bajkách vystupují? Jak se tyto postavy chovají? Kterým výrazem označujeme skutečnost, že se zvířata chovají jako lidé? Co z bajek vyplývá?

7. Žáci utvoří nové skupiny – čtyřčlenné. Pracují se stejným textem jako v bodě č. 5. Ve skupině si rozdělí tyto role: liška, stínová liška, vrána, stínová vrána. Žáci v rolích lišky a vrány říkají uvedený text. Žáci v rolích stínové lišky a stínové vrány říkají, co si jejich postavy myslí. 8. Žáci prezentují svou práci ostatním. Jednotlivá vystoupení si vzájemně ohodnotí. (Co si zaslouží pochvalu? Co bychom doporučili vylepšit?)

9. Na závěr je vhodné se zamyslet nad tím, jestli to, co někdo říká, musí nutně odpovídat i tomu, co si myslí. Žáci také sdělí, čím je tato lekce obohatila. (Co ses dnes dozvěděl/a nového?)

⁴ Také pro tuto aktivitu je vhodné, aby učitel v textu dopředu barevně vyznačil jednotlivé role.

Příprava č. 2 – příběh detektivní

Cílová skupina: 2. stupeň základní školy

Pomůcky: text

Rozvíjené schopnosti a dovednosti: osobní vztah k textu, kolektivní myšlení, reprodukování textu, aktivní naslouchání, schopnost získat informace z textu, hra v roli, spolupráce se spolužáky

Postup

1. Učitel zorganizuje ve třídě brainstorming na téma detektivka. Aktivita probíhá hromadnou formou, na tabuli se zapíše všechny žákovské nápady. Po vyčerpání nápadů či uplynutí stanoveného času učitel společně s žáky okomentuje všechny nápady, hledá mezi nimi souvislosti, případně vyřadí ty, které k tématu nepatří. Žáci si díky této činnosti uvědomí, co k danému tématu již vědí, a naladí se na text, se kterým budou dále pracovat. Učitel se seznámí s jejich prekoncepty. Zápis z této aktivity zůstane napsaný na tabuli. 2. Žáci si samostatně přečtou text⁵.

Rudolf Čechura: Podezřelý houbař

Sherlock Holmes často a rád chodívá do onoho lesa na zdravotní procházky. Málokdy tam potká človíčka – obyčejní lidé nemají přes týden volného času nazbyt, a panstvo ovšem do veřejného lesa nechodí. Onehdy ve středu však, sotva vstoupil s Watsonem do chládku lesa, střetli se s osamělým chlapíkem. Nesl si téměř plný košíček hub a svižně kráčel po cestě rovnou ven z lesa, jako by již neměl zájem o další sběr.

Sotva však spatřil oba příchozí, zabočil muž opět do lesa a upřel zrak na měkký lesní koberec.

...

Holmesova zvědavost však byla neodbytná:

„Ukažte přece, co máte pěkného!“ řekl a s obdivuhodnou lehkostí překonal těch pár yardů, jež ho dělily od chlapíka v zeleném svetu.

Muž se neochotně zastavil a dal Holmesovi nahlédnout do košíčku.

„Ale, ale!“ zvolal Holmes obdivně. „Kdepak jste tohle našel?“

„Tamhle u křížů,“ ukázal muž rukou do míst, kde se skutečně říká U Křížů a kde je pěkný a schůdný smíšený les. ...

„A proč sbíráte, probůh, tohleto?“ ukázal Holmes na plodnice s hořčicově zbarvenými kloboučky. „Taková nevzhledná houba!“ (Čechura In Vieweghová, 2016, s. 101)

3. Žáci se rozdělí do pětičlenných skupin. Tyto skupiny převyprávějí příběh, který žáci četli, a to tak, že se posadí do kruhu a jeden žák začne – zformuluje jednoduchou větu. Žák po jeho pravé ruce na tuto větu naváže další jednoduchou větou. Takto žáci postupují, dokud si nepřevypráví celý příběh. 4. Žáci vytvoří dvojice. Na základě přečteného textu, do kterého mohou dále nahlížet, detailně odpoví na následující otázky. Přípravují se tak na následující aktivity. Možné otázky: Co dělá v příběhu S. Holmes? Co dělá v příběhu dr. Watson? V čem se jejich činnosti shodují? V čem se jejich činnosti liší? 5. Učitel vyzve žáky, aby porovnali přečtený příběh se záznamem z brainstormingu zapsaným na tabuli. Podle žákovských poznatků doplní schéma; je vhodné použít jinou barvu křídly/fixy. 6. Žáci opět pracují ve dvojicích. Představí si,

⁵ Kvůli rozsahu není možné do tohoto příspěvku vložit celý čítankový text, pro představu vkládáme alespoň úryvek.

že Holmes právě vyšel z policejní služebny. Čeká tam na něj zvědavý novinář, který se zajímá o případ s houbařem. Chce o něm napsat novinový článek. Jeden z žáků představuje Holmese, druhý reportéra. Reportér kladé Holmesovi dotazy, které souvisí s případem. Holmes odpovídá, drží se přitom přečteného příběhu. Žáci si připraví scénku a následně ji ve třídě předvedou. 7. Každý žák se zamyslí nad tím, co by si přál, aby pro něj Sherlock Holmes vypátral. Sdělí to svému spolužákovi ve dvojici. A vysvětlí, proč by si přál vypátrat právě toto. 8. V závěru vyučovací jednotky je možné se znovu vrátit k úvodní aktivitě – k brainstormingu. Žáci mohou navrhnout, jak ho lze po absolvované práci s textem detektivního charakteru ještě doplnit.

Závěr

Hlavním cílem příspěvku bylo představit konkrétní přípravy na dvě vyučovací jednotky literární výchovy, které zohledňují aktuální trendy didaktiky literatury. Žáci jsou po většinu času aktivní, přímo vstupují do literárních textů, od kterých se odvíjejí celé vyučovací jednotky, přebírají role postav, rozvíjejí příběhy a svou fantazii. Učitelova role odpovídá roli průvodce, motivuje žáky k aktivitě a vlastnímu poznání, jen v minimální míře jim sděluje hotové poznatky. Obě přípravy je možné modifikovat podle věku žáků a specifik dané třídy, záměrně v nich tedy není uvedeno časové rozvržení.

Literatura a prameny

- HNÍK, O.; JINDRÁČEK, V. Literární výchova v české škole po 130 letech polemických diskusí. *ČJL*, 71, 2020–2021, s. 1–9.
- HNÍK, O. *Didaktika literatury: výzvy oboru. Od textů umělecké povahy k didaktice estetickovýchovného oboru*. Praha: Karolinum, 2014.
- JINDRÁČEK, V. Literární výchova v období kurikulární reformy: rekapitulace vzdělávacích koncepcí, kvalita výuky a její výzkum. *Paidagogos*, 2018, s. 42–80.
- JINDRÁČEK, V. Princip názornosti v didaktické komunikaci s uměleckou literaturou. In HÁDKOVÁ, M.; JINDRÁČEK, V. (eds.) *Princip názornosti ve výuce českého jazyka a literatury*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2012.
- LADA, J. *Bajky*. Liberec: Dialog, 1995.
- LADA, J.; BRUKNER, J. *Bajky*. 2. vyd. Praha, Liberec: Albatros, Dialog, 2002.
- PETTY, G. *Moderní vyučování*. Praha: Portál, 2013.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: MŠMT ČR, 2021.
- SIEGLOVÁ, D. *Konec školní nudy. Didaktické metody pro 21. století*. Praha: Grada Publishing, 2020.
- SKALKOVÁ, M. Jak se seznámit s Puškinem aneb Netradiční rozbor literárního díla na základní škole. In *Asociace češtinářů*, 10. 2. 2020. [online] Dostupné z <<https://www.ascestinaru.cz/marie-skalkova-jak-se-seznámit-s-puskinem-aneb-netradični-rozbor-literárního-díla-na-základní-skole/>>.
- VESELKOVÁ, H.; VALA, J.; FINSTERLOVÁ, J. *V říši poezie aneb Jak číst s žáky poezii*. Praha: Národní pedagogický institut České republiky, 2022.
- VIEWEGHOVÁ, T. *Čítanka pro 7. ročník základní školy nebo sekundy víceletého gymnázia*. Brno: Nová škola, 2016, s. 101–103.